

УДК 811.161.2'373.42'28-112:[398.26:392.51]

**ВЕСІЛЬНА ЛЕКСИКА В „ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВІДКАХ”
ІВАНА ФРАНКА**

Наталія Хібеба

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1, кімн. 233, 79602 Львів, Україна
тел.: (032) 239 43 55
e-mail: khibeba@ukr.net*

Проаналізовано паремії з компонентами-лексемами, що мають обрядову семантику, у „Галицько-руських народних приповідках” І. Франка. З’ясовано, що в досліджуваній лексикографічній праці слова з обрядовим значенням виступають реєстровими одиницями, складниками паремій та принагідно – у коментарях укладача. Паремії, зафіксовані на теренах Бойківщини, та власні записи авторки початку ХХІ ст. дають змогу не тільки дослідити тематичну групу діалектної весільної лексики в діячості, а й з’ясувати семантику лексем, які мають затемнену мотивацію.

Ключові слова: паремія, лексема, семантика, весільна лексика, мотивація.

„Галицько-руські народні приповідки” Івана Франка, за словами Професора І. Денисюка, – це „дар весільний”, однак не тільки в переносному значенні: мовний матеріал збірника репрезентує й весільну лексику південно-західних говорів української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Багатий та різноаспектний мовний репертуар „Галицько-руських народних приповідок” дає змогу досліджувати лексику та фразеологію різної тематики, зокрема міфологічну [24], релігійну [19; 20; 21], рослинну [2], соматичну [15; 16], на позначення фізичних та психологічних станів людини [5] та ін.

Наше зацікавлення – репрезентація весільної лексики бойківського говору в корпусі паремійного збірника І. Франка (зокрема, записані в рідному селі Нагуєвичі та зафіксовані в інших джерелах із теренів Бойківщини). До аналізу залучено експедиційні записи авторки – діалектні тексти про весілля бойків, зроблені на початку ХХІ ст., які проілюструють діапазон змін у задекларованій тематичній групі лексики від кінця ХІХ – початку ХХ ст.

У „Галицько-руських народних приповідках” лексеми з обрядовою семантикою подано як реєстрові слова, а саме: *весіле, сватьба, вінець, віно, дружба, жених, женитися, зальоти, замуж, коровай, маршалок, обзорини, оженилися, сват, сваха, сващити, шлюб*; компоненти паремій: *молодий* ‘наречений’, *молода* ‘наречена’ [3, т. III, с. 699], *молода в биндах* ‘тс.’ [3, т. III, с. 180], *староста* ‘весільний розпорядник’ [3, т. I, с. 466], *пропій* ‘весільні гості’ [3, т. III, с. 661] та ін. і принагідно в коментарях укладача: *пошлюблена* ‘заміжжя’ [3, т. I, с. 798], *зашлюблене* ‘тс.’ [3, т. I, с. 803], *женячка* ‘одруження’ [3, т. II, с. 165], *засватане* ‘сватання’ [3, т. I, с. 799], *сватач* ‘сватач’ [3, т. III, с. 581], *свати* ‘тс.’ [3, т. III, с. 201], *мати вінець* ‘вийти заміж’ [3, т. I, с. 332] та ін.

Зі значенням ‘оженитися’ засвідчено паремії, побудовані за моделлю *взяти <когось>: Глупе взяв, ни поведу межьы люди, най сидит на запічку* – „Говорить чоловік про глупу жінку без товариського виховання, з якою не можна показатися між люди” [3, т. III,

с. 537], *Не в дьку мені було її взяти* – „Не до любови прийшла мені. Говорив чоловік про дівку, яку посватав, а, пізнавши ближше, покинув” [3, т. III, с. 565], *Візьмеш дівку, то обліниши ся; старе піде, а молоде пір'я не поросте* – „Коли старий оженився з молодою, то вона нераз змарнує його добро” [3, т. III, с. 521]. Таку ж семантику має лексема *женитися*: *Коли ся сирота женит, тогди ніч мала* – „Сирота звичайно кривдує собі з усього, а оженившись літом, жалує, що ніч мала”, *Коли ся сироті женити, тогди ніч маленька* – „Жалуєся сирота, що мусить женитися літом, а не в зимові м'ясниці” [3, т. III, с. 128].

У „Галицько-руських народних приповідках” зафіксовано стійкі словосполучення *віддатись* <за когось>, *піти* [іти] <за когось> ‘вийти заміж’ у складі паремій: *Не кпи собі з мене, бо підеши за мене* – „Остерігав парубок гордовиту дівку, що кпила собі з нього. Мовляв: як будеш моєю жінкою, то я пригадаю тобі се” [3, т. II, с. 397], *А віддала бис сі за Фавль!* – „Жартівливе прокляте. Фавль був знаний свого часу в Дрогобицьким повіті жид-онучар, старий і дуже поганий лицем чоловік” [3, т. I, с. 312], *„Ци віддавала би-с ся, бабо?”* – „Ба, а хто ж мене, паночку, возьме?” – „Не скаже баба: ні, а тільки: а хто ж мене візьме. Охота була б у неї” [3, т. I, с. 45], *І плачу, і кортит ня і ни піду* – „Мішані чутя дівчини, яку силували заміж” [3, т. II, с. 733], *Пішла бим за нього, та шо міні з нього* – „Говорить дівка про нелюбого, ледачого парубка” [3, т. II, с. 729], *Не піду я за музику, бо сі бою його крику* – „Говорить дівчина, якій рають іти за музику” [3, т. II, с. 560]; пор. ще: *Віддати ся за Муравського* – „Вмерти, про жінку” [3, т. II, с. 561]. До складу низки мовних конструкцій входять лексеми *замуж, заміж*: *Замуж віддали, але не вдали* – „Знач<ить> трафіли на лихого жениха або на лиху сім'ю”, *Замуж хоть зараз, а робити не пробити* – „Говорять про повнокровну, а ліниву дівку” [3, т. II, с. 203], *Трапило ся раз дівці заміж, тай то за дядька* – „Жартують із дівки, що йшла заміж за близького свояка, з яким не дістала шлюбу” [3, т. III, с. 290].

В одному з коментарів І. Франко зазначив, що ‘видати доньку заміж’ бойківською говіркою – *дати заміж*, і навів фрагмент гумористичного діалогу – мовного каламбуру: „*Чому не віддаєте доньку?*” – „*Абож то я її зичив, абим віддавав?*” – „Так відповідав Бойко, коли його запитали Підгір'яни своїм діалектом. По бойківськи треба було запитати: *чому не даєте заміж?*” [3, т. II, с. 44].

Стійкі словосполучення зі значенням ‘вийти заміж’ – *Покрити голову* – „Говорять спеціально про дівчат, що виходять заміж або про тзв. покриток, яким по вродженню дитини „покривають” голову чіпчем та спеціально „по-жіноцьки” пов'язаною хусткою” [3, т. I, с. 561], *Пресвятая Покровойко, покрій мою головою, яков таков онучею, най ся дівков не мучыю... хоч ганчіркою, щоби не зістала дівкою* [3, т. II, с. 753]; *везати голову*: *На шьо собі з за-молоду голову везати?* – „Говорить дівчина, не бажаючи ще виходити заміж” [3, т. II, с. 202] – мотивовані позамовними чинниками, адже під час весілля головний убір нареченої змінювали на головний убір заміжньої жінки (надівали очіпок та пов'язували хусткою: *Вже міні бинди обридли, а чіпця ся хоче* – „Говорить дівчина, якій навкучилося дівувати, а хочеться вийти заміж” [3, т. I, с. 60]).

Традиційне запитання на сватанні до батьків дівчини *Ци дасте, ци най ще росте?*, записане в с. Нагуєвичі, втрачає своє обрядове призначення й на Бойківщині зокрема вживається, коли йдеться про будь-яку позику, що й коментує І. Франко: „Первісно формула, якою запитують свати у батька-матери, чи віддадуть дочку за парубка від якого вони прийшли в свати; жартливо уживається також у розмові про всяку позичку” [3, т. I, с. 734]. Про позитивну відповідь щодо майбутнього подружжя свідчить вислів *Будемо свої* („Будемо свояками, поберемося або посватаємося” [3, т. III, с. 89]), про негативну – *Не будемо сватами* („Не дам своєї дочки за твого сина. Перемовляються старі знайомі” [3, т. III, с. 81]).

„Неписане” звичаєве правило запитувати про згоду на майбутнє подружжя в дівчини та її батьків збереглося у мовному вислові *На троє сказати, аби на одно вийшло* – „Говорять, коли з трьох уст виходить одно й те саме, прим., коли на питанні сватів батько, мати й дочка відповідають те саме” [3, т. III, с. 297]. Відображені в пареміях і різні непередбачувані ситуації на сватанні, зокрема непорозуміння, кумедні випадки та ін.; наприклад, у приказці *Мете, мете, але своє, не твоє* – „Дівка підглядала крізь двері кавалера, що прислав до неї сватів. А надворі була снігова метіль, а парубок, дожидаючи поки його покличуть до хати, харчувався поквалпно. Дівчина, щоб дати про себе знати, сказала: Ой то мете, мете! – про сніг, а парубок, думаючи, що вона говорить про його їдні, сердито відповів словами, що вийшли в приказку” [3, т. II, с. 524].

У с. Нагуєвичі, за словами І. Франка, хлопець, залицяючись до дівчини, частував її яблуками, що мотивувало творення паремії *Минули ся червоні яблочка!* – „Говорять до такої, що вийшла заміж, або до такої, що згордувавши женихом, лишилася старою дівкою” [3, т. III, с. 473]; а також, за народним тлумаченням снів: *Коли сняться червоні яблка, прибуде кавалер* [3, т. III, с. 185]. Етнографічну інформацію про атрибутику весільного обряду отримуємо з коментаря І. Франка: *Червоне ябко, а хробачливе* – „Червоне яблуко уважається найкрасшим, але воно часом буває хробачливе. Трьома червоними яблуками, настроєними на гильку, украшують звичайно коровай” [3, т. III, с. 472].

Назви хлопця шлюбного віку *жених, кавалер, молодець* входять до низки паремій, а саме: *Через піст женихів як вівса, а в м'ясниці ані пса* – „В часі посту найбільша часть парубків міркує про сватанні, але в часі м'ясниць їх уподобане часто міняє і заручини часто розходяться” [3, т. II, с. 728], *Коли-м не гідна молодця, то не хочу голубця* – „Кепкувала дівчина, що не вийшла заміж” [3, т. II, с. 547], *Кавалер без обмови не оженився, панна не віддасться* – „Звичайна поява сімейного життя” [3, т. II, с. 310], *То такий кавалер, що в піст сватає, а в м'ясниці го нема* – „Очевидно спекулянт на сватанні” [3, т. II, с. 310], *Коли сниться місяць, то прибуде кавалер* [3, т. III, с. 180] (пор. деривати: бойк. *кавал'ерство* ‘парубкування’ [7], *кавал'ерка* ‘любовне побачення’, ‘парубкування’, *кавалерувати* ‘парубкувати’ [6, с. 66; 14, с. 198]). Аналітична назва *старий кавалер* має значення ‘неодружений чоловік старшого віку’: *Старі кавалери моцніші в ногах, як в голові* – „Безженні люди на старість звичайно дивачіють” [3, т. III, с. 226].

Дівчину шлюбного віку номінують стійке словосполучення *Дівка на відданню* [3, т. I, с. 795] та лексема *відданиці: Відданиці, а посагу дві спідниці* – „Жартують із дівки, що рада б вийти заміж, а не має посагу” [3, т. I, с. 311]; пор.: *невіддана* ‘дівчина, яка не вийшла заміж’: *Ладила ся дати за пана, тай сиджу невіддана* – „Говорила дівка, з якою родичі спекулювали на якесь панське подружжя” [3, т. II, с. 661].

Делікатне й важливе питання створення сім'ї мотивують паремії, у яких висміюється охочий до одруження хлопець, який не подбав про матеріальне забезпечення майбутньої сім'ї: *Женив бись ся? – Ого! – А сорочка де? – От, розговорилисьте ся* [3, т. II, с. 135], чи лінива дівчина: *Пішла би ти заміж? – Та би ся пішло. – А маєш ти що? – Та би ся знайшло. – А робила би ти? – От, розговорилисьте ся* [3, т. II, с. 203], *„Віддала би ся?” – „Здало би ся”. – „Шматя меш?” – „Знайшло би ся”. – „А знеши ти робити?” – „Яке ви стали говорити!”* [3, т. I, с. 312] (пор.: бойк. *иматя* ‘небагатий посаг’ [18, ч. 2, с. 118, 194]); дівчина, яка не знає молитов: *Чого-сь прийшла? – Сита, не решета. – Що будеш сіяти? – Муку, не попів. – Були у вас свати? – Таже не воли. – Принесли горівки? – Таже не води. – А підеш заміж? – Таже мя не понесут. – А вміши ти пацір? – Ет, розговорилисьте ся* [3, т. II, с. 789].

Церковне благословення шлюбу мотивує звертання *Жіно божя!*, яке І. Франко записав у с. Тухля: так бойки звертаються і до будь-якої жінки, і до своєї дружини [3, т. II,

с. 179]; пор.: бойк. *бóжжений* ‘вінчаний’, *божітися* ‘присягати на вірність під час шлюбу в церкві’ [6, с. 18, 19], *бóжена жонá* ‘присягла, правна жона’ [9; 18, ч. 1, с. 63]. Навпаки, осудно-негативне ставлення до пар, які живуть без церковного дозволу, виражено в пареміях: *На гною шлюб брати; І ми не на гною шлюб брали* [3, т. I, с. 501], *На жидівським смітю шлюб брали* [3, т. II, с. 154], *В кропиві шлюб брав; На смітю...* [3, т. III, с. 450].

Лексема *вінець* із семантикою ‘шлюб’ є компонентом паремії *Доки до вінця, то дівка* – „Доки не взяла шлюбу, не вийшла заміж” [3, т. I, с. 333], а також у „злопобажанні” дівчині не знайти своєї пари: *Бодай-сь тоді мали вінець, як світу буде кінець!* [3, т. I, с. 332]. Зі значенням ‘головний убір нареченої на весіллі’ фіксуємо слово *вінець* у вислові *Вінець, тай дівоцтву кінець* – „Весіле, на яким дівчина виступає в вінку, се разом кінець її дівоцтва” [3, т. I, с. 333], *Так того треба, як міні нині вінце* – „Говорила стара жінка дівці” [3, т. III, с. 292].

Зі значенням ‘домовитися про умови шлюбу’ у „Галицько-руських народних приповідках” І. Франка відзначено стійке словосполучення *Уплескати сватбу* [3, т. III, с. 81], зафіксоване в с. Лолин Долинського р-ну. Зазначмо, що в етнографічному записі бойківського весілля першої полатку ХХ ст. засвідчено слово *уплещина*, що позначає частування в нареченого / нареченої напередодні весілля [17, с. 13, 20]; а також: бойк.-лемк. *опляцини, оплецини* ‘обрядова вечірка нареченої напередодні весілля’ [22, с. 526]. Лексему *плескати* виявлено і в іншій мовній конструкції, зміст якої І. Франко не зміг ідентифікувати: *Ни на кождім весілю плецут* – „Значіне неясне. Плескати – тут очевидно в значінню: балакати дурниці або неправду. Значило би, що не на кождім весілю говорять неправду. Мабуть попсована приповідка: Не все то правда, що на весілю плещуть” [3, т. I, с. 219]. Однак можемо припустити, що слово *плескати* як компонент аналізованої приповідки має інше значення – ‘бити в долоні’, підтвердженням чого може слугувати фрагмент весільного звичаю, який зафіксував польський дослідник Ю. Шнайдер на теренах Рожнятівщини (початок ХХ ст.): дружба, намагаючись відібрати хустину від дружки, скаче перед нею з „колокільцем”; дружка натомість плеще в долоні, спонукаючи цим дружбу далі скакати: *дружка махає хустинкою перед дружбою і коли той хоче в неї вирвати, дружка з допомогою свах видирає йому „колокільце”. Дружба, не забравши хусточки, кидає в миску, яка стоїть перед дружкою, гроші, а та плеще* [виокремлення шрифту – *Н. Х.*] *в долоні, щоб продовжував скакати* [25, с. 158].

Лексема *зальоти* ‘заручини, сватання, на яких батьки жениха і молоді домоовляються про придане’ входить до складу паремій, які І. Франко записав у с. Нагуєвичі: *На такі зальоти не маю охоти* – „Говорить парубок, якому велять сватати горду дівку, яка його не хоче”, *Як ідеши на зальоти, взувай пасові чоботи* – „Знач<ить> одягайся в що маєш найліпше” [3, т. II, с. 200]; пор. також: *зальоти* ‘залицяння, любовні пригоди’: *Кому роботи, а панови зальоти* – „Пан має багато вільного часу на залицяне” [3, т. III, с. 41], *До єдної кобили на зальоти ходили* – „Сим парубки мотивують своє товаришване і приязнь” [3, т. II, с. 119]. Слово *зальоти* І. Франко вживає й у коментарях: *Сів тай зажури в сі, а далі встав, підголив сі* – „Говорять про вдівця, що, віджалувавши першу жінку, вибирається в зальоти до другої” [3, т. II, с. 183]. Обрядову семантику лексеми на позначення сватання часто засвідчено в бойківських говірках [7; 8, с. 82; 13, с. 20; 17, с. 9; 18, ч. 1, с. 275; 22, с. 526].

Мікротексти „Галицько-руських народних приповідок” – компресовані „сюжети” весільних обрядів, звичаїв, традицій, інтерпретувати які допомагає пояснення І. Франка: *Дурна, що плаче вона; най плаче він, що бере біду в дім* – „Приговорюють, коли молода, йдучи до шлюбу, „по старому звичаю” плаче” [3, т. II, с. 89], *На весіле принесу колач і повницю віддам* – „Гуцульський звичай. „Відавати повницю” значить віддати молодій

повну чарку горілки, налиту з її рук, при чім гість дає їй грошевий даток” [3, т. III, с. 520], *Помінеймо си жінками, брачіку* – „Говорять, що між Гуцулами був колись, чи може й доси є звичай мінятися жінками по кількох роках пожиття” [3, т. II, с. 173], *Староста коровай ділит і собі не вірит* – „Староста ділить коровай між весільні гості і думає над тим, аби обділити кожного, кому належиться” [3, т. III, с. 228], *Сходи сі, роде, коровай сі крає* – „Коровай – символ родового принціпа в укр<аїнському> весільнім обряді” [3, т. II, с. 390] (коровай розподіляли між весільними гостями), *Ждут вітця, та нема кінця* – „Мабуть при весілю, де без вітця і його благословенства не можна йти до шлюбу” [3, т. II, с. 133], *Кождїй сваиці по ковбасці* – „Кождому треба дати те, що йому належиться” [3, т. III, с. 81] (зазначмо, на Бойківщині кожній жінці-учасниці весілля, яка „сващила”, наречена давала подарунок) та ін.

Деякі паремії з компонентом *весіля* мають дидактичне наповнення: *З малою дитиною до церкви, з лихим мужем на весілі не йди, З дитинов на відпуст, а з лихов доле на весілі* – „Scilicet> то однакова морока. На відпусті звичайно буває стиск, невігода. Знач<ить> з малою дитиною там подвійний клопіт” [3, т. I, с. 785].

Поширений звичай напередодні весілля різати кури мотивує постання низки приповідок, смислове наповнення яких І. Франко коментує так: *Весіля – курам смерть* – „Бо на весілі переважно ріжуть курей, м<абуть> відгомін давнього поганського культу, де курка була ритуальною жертвою при шлюбі” [3, т. I, с. 218], *Кому весіля, а курці смерть* – „Говорить мелянхольїно невдачник, що з усякої, навіть найприємнішої для інших нагоди, надієся для себе не добра, а лиха” [3, т. I, с. 219], *Не рада коза торгу, а кури весілю, та мусять* – „Не хоче дівка йти замуж, а дають” [3, т. II, с. 369], *Перед весілем пси трублять, а кури сумують* – „Пси трублять – тішуться, що їм дістануться бодай кости до гризенья, а кури сумують, бо їх жде смерть” [3, т. I, с. 219].

Чимало мовних конструкцій сформувалося з обрядових пісень („ладканок”), традиційних весільних висловлювань та промовлянь: *Весело, весело, подарунки несемо* – „Примовляють в часі весіля, коли поїзд з музиками наближаєся до дому” [3, т. I, с. 218], *Пішла баба по перець, надибав і старець, припер бабу до дверець, розсипав і перець* – „Жартлива примівка взята із весільної пісні”, *Юшечки самі йдуть до душечки* – „Поговірка винята із весільної пісні” [3, т. III, с. 471, 491], *Єдно нам гідно, що старости не видно* – „Формула, первісно пісня, якою свахи на весілю прикликають до себе весільного старосту” [3, т. I, с. 466], *Доходьт до нас вісти: хотьт нам дати їсти* – „Жартують гості перед обідом, особливо коли господиня заставляє їх довго ждати. Зрештою се двовірш узятий із весільної пісні” [3, т. I, с. 339], *Гулу, мати, гулу, веземо тобі ступу* – „Говорять свати, вводячи молоду невістку на подвір’є її жениха. Взято з весільної пісні”, [3, т. I, с. 686], *Молодий молоду посадив на леду. „Ой тікай, молода, бо забере ті вода”* – „Жартлива примівка або приспівка без особливого іронічного значіння. Посадити когось на леду значить обдурити, ошукати” [3, т. III, с. 699], *В нашім короваю вода з Дунаю* – „Хвалиться богач. Виринок із ладканки” [3, т. II, с. 390], *Горіхи не летять зо стріхи* – „Треба потрудитися і збирати їх у лісі. Може натяк на звісну строфу весільної пісні, якою „свахи допрошуються горілки: *З стріхи горіхи летіли, Свахи горівки схотіли*” [3, т. I, с. 594], *Гроші – слина* – „Знач<ить> щезають швидко і безслідно. Взято мабуть із весільної пісні, де хор говорить до брата молоді: *Рубай, братчику, рубай, За гриш сестрички не дай, Бо гриш тобі слина, А сестра тобі мила*” [3, т. I, с. 660] та ін.

Коментарі І. Франка в „Галицько-руських народних приповідках” дають змогу з’ясувати мотивацію творення деяких назв, які для сучасних говірконосців мають затемнену мотивацію. Зокрема для номінації псевдонареченої в жартівливій обрядоді її підміни носії бойківських говірок уживають описову конструкцію ¹дика ¹баба [7]; порівняймо паремію,

яку упорядник зафіксував у с. Нагуєвичі, – *Накуриє, як дика баба* „Напустив диму до хати. Віруване про дику бабу, що сидить десь у Ділу або в глибокій дебрі” [3, т. II, с. 579].

У коментарі до приповідки *Яке частованє, таке дякованє* І. Франко зазначив, що „народній звичай велить після гостини одному з гостей дякувати господарю і всім домашнім” [3, т. III, с. 401]. Ця традиція зберігається й у весільному обряді: зокрема на Бойківщині наречені, ідучи до шлюбу, дякують своїм батькам за дар народження, виховання; звичай номіновано *д'якуван'а* [7].

Важливим елементом одягу бойків був кожух. Його носили не тільки взимку, а й улітку. Приповідку *Питали сі Бойка: як ліпше кожух носити, ци вовнов на верха, ци до середини?* І. Франко прокоментував так: „Насміх над звичаєм Бойків носити кожух (особливо літом) вовною на верха. На се питанє – оповідають далі – відповідав Бойко: „Ліпше вовнов на верха, бо якби до середини ліпше, то був Пан Біг вівци дав вовну до середини” [3, т. I, с. 156–157]. Позалінгвальним чинником – традицією потискати руку через кожух, вітаючись із господарем дому, – мотивований бойківський вислів *Прийшов на космату*, до якого упорядник подав пояснення: „До поліжницьі зараз по породі, перед христинами, хто прийде до хати, то вітається з господарем не голою рукою, а через полу кожуха, по тім вип'є горілки; се значить: прийшов на косматицю [...]” [3, т. II, с. 788–789]. На поч. ХХ ст. у різних частинах Бойківщини етнографи зафіксували спеціальні назви матерії нареченого чи нареченої, одягненої в кожух, вивернутий вовною доверху, у момент зустрічі пошлюблених наречених: *кострубáта* [4, с. 19, 25; 11, с. 298, 318], *космата* [17, с. 34], *косматое* [12, с. 112], *баба в кожусі* [12, с. 34], які мають дещо зневажливий відтінок; пор.: бойк. *кострубáтий* ‘неохайний’, ‘розкуйовджений, нечесаний (про волосся)’, *кострубáня* ‘нечепура, з розкуйовдженим волоссям’ (із ремаркою *переважно зневажливе*) [6, с. 75; 14, с. 237], а також у записях початку ХХІ ст.: *Війди / війди кострубáта / привитаї молод'ата* [7]; *Ої війди / війди кострубáта / їде не в'іста бо́гата // з ко́ровами та ї з во́лами / з теплен'кими сло́вами // війди / війди ма́т'інко бо́жжа / їдут т'воїї ди́т'атоїка // йак їедно / так дру́гоїе / бо ўже т'воїе о́бойе* [7]; пор.: у „латканці” *дружка страпата, дружба кострубáтий* [1, с. 132].

Лексеми, що мають обрядову семантику, входять до складу інших паремій, зокрема:

– *обзорини* ‘сватання’: *Ци гадаш даде на обзорини?* – „Питав батько парубка, чи гадає слати свати до якої дівки” [3, т. II, с. 618] (пор.: бойк. *обзор, обзори, обзорини* ‘тс.’ [7; 10, с. 121; 18, ч. 2, с. 5]);

– *в свати ходити* ‘сватати’, *сватати* ‘тс.’: „*Коли то було?*” – *Ще як дід до баби в свати ходив*” – „Жартливо зам<ість> се давно було, вже й забули про се” [3, т. I, с. 195], *Як у свати ходив, то ся не дивив, а як ся оженив, то руки заломив* – „Говорять про нерозважне сватання, що кінчиться нещасливим подружжєм” [3, т. III, с. 81], *Волів сі втопити, як мав мене сватати* – „Говорила жінка про нелюбого чоловіка” [3, т. I, с. 423]. Можливо, за припущенням І. Франка, зі значенням ‘сватати’ функціювало слово *вівдати*: *Вівдають ми, дома сиджу; бируть мене, я ни виджу* – „Вівдати” мабуть сватати. Значіне неясне” [3, т. III, с. 525] (пор.: бойк. *вівдати* ‘дівзаватися, розпитуватися’; ‘шукати, нишпорити за кимось, чимось’ [6, с. 28]);

– *с(ь)люб* ‘шлюб’, *брати / взяти с(ь)люб, вінчитися* ‘одружуватися, вінчатися’: *Андрію, Андрію, на колопні сію! Дай ми Боже знати, з ким сьлюб брати* – „На святого Андрія ворожать дівчата між иншим також сіючи коноплі і промовляючи отсю формулу” [3, т. I, с. 29], *Вистроївся, як панна до шлюбу* – „Про гарно одягненого чоловіка, але також гумористично про обдертого, обшарпаного” [3, т. I, с. 272], *Хто звінчыв си з примівки, тому ціле житє неклом буде* – „Мова про вінчанє при помочи чарів, яке ніколи не буває

щасливе” [3, т. II, с. 791], *Я ще з ним сльобу не взяв* – „Моє діло з ним не таке, щоб не можна було розв’язатися”, *Коні на толоці сі без сльобу побірают* – „Говорять образово про нешлюбне подружжє” [3, т. III, с. 451];

– *дружба* ‘весільний товариш нареченого’, *боярин* ‘тс.’, *маршалок* ‘тс.’: *Ой дружба, дружба, гірка твоя служба* – „Мова про весільного дружбу, що мусить на кождий поклик весільного старости ставитися перед ним” [3, т. II, с. 72], *Помалу бояри, помалу, бо се буде молодий гнівати* – „Натяк на анекдоту” [3, т. II, с. 760], *Гей, гей, що ту маршалків!* – „Зам<ість> хлопців, парубків” [3, т. II, с. 510];

– *староста* ‘сватач’, *сватач* ‘тс.’: *Бабина дівка тогди хату мете, коли старости йдуть* – „Знач<ить> лінива, непривикла до порядку” [3, т. I, с. 46], *Добра дівка: як старости йдуть, тоді хату мете* – „Іронізують над недбалою, негосподарною дівкою” [3, т. I, с. 797], *Прийшов ніст, повна хата старіст; прийшли м’ясниці, а дівка до г-ці* – „В часі посту найбільша часть парубків міркує про сватанє, але в часі м’ясниць їх уподобанє часто міняєся і заручини часто розходяться” [3, т. II, с. 727], *Коли сняться два чоловіки, то прийдуть старости* [3, т. III, с. 183], *Як є рогачі, знайдуть ся сватачі* – „Рогачі – воли з великими рогами, символічно замість богате віно за дочкою” [3, т. III, с. 46];

– *пропій* ‘весільні гості’: *Поїхали, як з пропойом* – „Поїхали кінно купую. Пропій – весільне товариство, що провозає молодих до шлюбу” [3, т. III, с. 661];

– *коровай* ‘весільний хліб’: *Де кум, де коровай!, Де кум, де коровай, а де соломьна гора* – „Одно від другого далеко, як хрестини від весілля” [3, т. II, с. 430], *На чужий коровай очей не зривай, а о собі дбай* – „Не завидуй иньшому його жінки, а шукай собі своєї” [3, т. II, с. 390];

– *віно* ‘приданє’: *Віно на убочи, а біда поперед очи* – „Віно – худоба, яку жінка привела до чоловіка від батьків” [3, т. III, с. 528], *Віно або вовк з’їсть, або згине само* – „Віно, себто приданє, яке дають за дівчиною, звичайно складається з худоби та шматя; поле за дівчатами дають рідко; відси й зневажлива приказка про віно, що швидко може пропасти”, *З віном дівці не сидіти* – „Дівчину, що має богате приданє, швидко візьмуть заміж”, *Ото мені віно: панна тай коліно* – „Знач<ить> панна без приданого” [3, т. I, с. 333], *Кілько років, тільки віна* – „Чим старша дівка, тим більше віно треба дати за нею” [3, т. III, с. 26];

– *балець* ‘весільний подарунок’: *Балець на палець* – „Балець – весільний дарунок, рантух, більша або менша штука білого полотна” [3, т. III, с. 493] (дет. див.: [23]);

– *ладкати* ‘співати весільні пісні’: *Не все то правда, що на весілю ладкають, Не все правда, що сваики ладкают* – „В весільних піснях звичайно прихвалюєся жите дівочьке і в невістках” [3, т. II, с. 778].

У лексикографічному збірнику І. Франка виявляємо низку порівнянь, компонентом яких є лексема *весіля*: *Наїв см сі, як на весілю* – „На весілю дають богато їсти” [3, т. II, с. 576], *Вівкає як на весілю* – „Знач<ить> кричить, співає, аж у хаті весело” [3, т. I, с. 279], *Годі го відогнати, як собаку з весіля* – „В часі весіль пси із сусідніх домів крутяться там, де виливають помії або викидають недоїдки” [3, т. III, с. 188], *Гучне весіли, де в кулаки трубийит* – „Кепкують із такого весілля, при якому гості побилися та розходилися серед криків і плачу” [3, т. I, с. 690] та ін.

Серед інших цікавим є порівняння, записанє в с. Лолин Долинського району, *Гойкає як на весілю* – „Весіле вважається тим „гучнійше” і веселійше, чим більше при тім робиться гомону та гойкання. Особливо староста вважає своїм обов’язком якнайчастіше кликати свого ад’ютанта – дружбу, кричучи щосили: „Дружбо-о-о!” (слово *гойкати* І. Франко тлумачить як „кричить дуже голосно”) [3, т. I, с. 537]. Сучасні носії бойківських говірок розповідають, що за нареченою, яка йде до шлюбу, „гойкають” її родичі, щоб

обернулася (тоді діти будуть подібні до родини нареченої; якщо ж не обернеться, – до родини нареченого): *Йак в'їть моло/диї з хати / а /моїї /гойкаїут /кас'у вер'нис'а / вер'нис'а / би їа с'а ўбер'нула / би с'а /д'їти ўдавали ў /моїу фам'їл'їїу / а в'їн не да'їе / шоб ў їо'го* [7]. Слово *гойканьї* метафорично позначає святкування весілля: *Нині гойканьї, а завтра буде їойканьї* – „По нинішнім весіллю та гуляню завтра буде наріканє та каянє” [3, т. I, с. 537].

Інша група паремій із компонентом-лексемою *весілля* втратила зв'язок із обрядовим контекстом, набувши загальнозживаного значення: *Став як дурень на весілю* – „Став зачудований чимось звичайним” [3, т. III, с. 230], *Сїв си на старший конец, як богач на весілю* – „Старший конец стола на лівім боці під вікном” [3, т. III, с. 136], *Князь без лольки, як весіля без музик* – „Князь у горах значить тільки що „війт”” [3, т. III, с. 596], *А пїйдеши! Протягнув-єсь хвіст, як тато весіля* – „Зганяють пса із місця, що лежить, протягнувши хвіст” [3, т. III, с. 340], *Обїйде ся циганське весіле без марципанів* – „Обїйдеся без панських забаганок” [3, т. I, с. 219; т. II, с. 619, 620], *То якесь вороняче весіле!* – „Говорять про безладний крик, вереск” [3, т. I, с. 388], *Кругле весіля кому справити* – „Знач<ить> набити його круглим буком”, *Буде мати весіле: тато маму видає; Весіле, весіле тато маму віддає* – „Жартливо, коли тато з мамою сваряться або б'ються, або коли тато маму виганяє з дому” [3, т. I, с. 218, 219], *Гуж, весіле – дьидя неню віддає* – „Жартують, коли з якоїсь хати чути крик, коли муж жінку б'є” [3, т. III, с. 519], *Справю я ти весілы!* – „Погроза, зам<ість> поб'ю, нароблю клопоту” [3, т. I, с. 220], *Бідному на весілю і ніч за коротка* – „Те, що для інших буває радістю, бідному вимірене скупю” [3, т. I, с. 93] та ін.

Відомо, що громада обирає ім'я для недолугої, нерозумної людини або ж для нешлюбної дитини, яке зазвичай має негативні конотації. У „Галицько-руських народних приповідках” засвідчено низку паремій із лексемою *весіля* та антропонімом *Василь*: *Ци не бачили ви Василя, пїшло на весіля на друге селя?* – „Передразнюють німців кольоністів, що силкуючися говорити по-руськи калічать мову таким способом” [3, т. I, с. 56], *Про Васильї буде весілы; Без одного Василя обїйдеся весіля* – „Знач<ить> без одного якого-небудь чоловіка зробиться громадське діло”, *У Василя весіля, а курці смерть* – „Сю приповідку говорять і без приточеня імени Василя [...]. Ім'я Василя попало сюди тільки „для притоки” тому, що воно римуєся з „весіля” [3, т. I, с. 206, 207]. Щодо жіночих імен, то в пареміях досліджуваного збірника засвідчено антропонім *Катерина*: *У нашої Катерини разом весіле ї хрестини: і до шлюбу ведут і до хресту несут* [3, т. II, с. 326].

Мікротексти „Галицько-руських народних приповідок” засвідчують, що стійкі мовні висловлювання, сформовані на ґрунті народних вірувань, говірконосії живають і сьогодні. Зокрема порівняймо конструкції: *Ци велика в тім п'єцу яма? Ци влізе сі мої невістки мама?* – „Оповідали про свекруху, що, ввійшовши в дім своєї невістки, заглянула в піч і промовила отсі слова, ворожачи близьку смерть її матері” [3, т. III, с. 483], *Ци велика в тій печи яма, ци влізе сі мої невістки мама?* – „Ворожила теща на смерть матері своєї невістки, коли вїйшла по шлюбі до її хати” [3, т. II, с. 504], виявлені на Дрогобиччині в кінці XIX – на початку XX ст., із записами зі Старосамбірщини на початку XXI ст.: *Йа ка ў пїєцу їама / бо до року ўмре тато ї мама // так ўм'їла ворожити // ка'зали / шо так може пд'їсти // а во'ни пїец п'лахтоў заступили / би не било видно пїеца // те'пер ў пїєцу д'верці / а ўп'еред д'верціў не било / но д'їра і дошкоў заступлена* [7]. За словами респондентів, після шлюбу, уперше зайшовши до хати, невістка намагалася зазирнути в піч та промовити цей вислів, щоб свекор і свекруха померли, а вона залишилася єдиною господинею в домі свого чоловіка.

„Примівка” до подарунка – *Нате вам малий дарунок, най вам стане за великий*, яку І. Франко записав у Нагуєвичах і прокоментував як „Звичай даваня дарунків у наших селян загально розповсюдженій разом з метою видавати свій дарунок за щось дуже

мале” [3, т. II, с. 502], відома у весільному обряді Турківщини: староста нареченої, даючи подарунки родичам нареченого, промовляє: *Хот'а в'ін невеличкий / але приймайте його за величний і за у'д'ачний* [7].

У паремійному збірникові І. Франка засвідчено побажання нареченої, коли вона запрошувала на весілля: *Будь здорова як корова, а плодюча як земля!* [3, т. II, с. 231]; нареченої, коли збиралася до шлюбу: *Бувай здорова як риба, гожа як вода, весела як весна, робуча як пчола, а богата, як земля свята* [3, т. II, с. 231]; побажання нареченим, щоб народилися сини: *Дай Боже тільки синків, як на зрубі пеньків* [3, т. III, с. 125]. У с. Нагуєвичі упорядник записав традиційне запрошення на святкування весілля: *Кліньте ващеці, на весілля просимо* [3, т. II, с. 356].

У „Галицько-руських народних приповідках” засвідчено паремії, компоненти яких ілюструють тенденцію до творення дериватів від лексем з обрядовою семантикою:

- *сваха* → *свашити*: *Добре свашити, коли є кому пташити* – „Говорили про сваху, у якої були злодійкуваті діти”, *Так єм ся досващила, аж ми ся димка розлящила* – „Говорить сваха, танцюючи на весілю напідпитку” [3, т. III, с. 82], *Хто кумит і свашиєт, до дому не пташин* – „Се пустий гонор без пожитку”, *Хто кумит і свашиєт, свою працю пташиєт* – „Розтратить, змарнує” [3, т. II, с. 433];
- *віно* → *вінувати*: *За то баба вінувала, що дівка черево мала* – „Гумористичний погляд на віно як на премію за те, що парубок узяв дівку зовсім нетикану” [3, т. I, с. 39], *Вже-с десь відвінував капелюх* – „Знач<ить> загубив” [3, т. I, с. 311].

Втрату прямого значення у слові *женитися* ‘одружуватися’ засвідчують такі мікротексти: *Дідько сі женит* – „Говорять про вітер, що крутить курявою” [3, т. I, с. 816], *У нього в голові дідько сі женит* – „Дідько жениться” се значить крутий вихор, вітрова труба. Говорять про примховатого чоловіка, що сьогодні так говорить, завтра інакше” [3, т. I, с. 564], *Женит сі, як дідько з сухов вербов* – „Коли вітер крутить курявою край дороги, говорять, що се дідько жениться з сухою вербою. Тої самої приказки уживають, коли чоловік робить великий галас, б’є посуду в п’янім стані або взагалі веде себе як божевільний” [3, т. II, с. 135], *На таке сі вовк женив, та й доси жінки не має* – „Коли мова про якісь фантастичні пляни та непевні обіцянки” [3, т. I, с. 356], *На таке пес женив ся, та жінки не має* – „Не маючи нічого свого” [3, т. II, с. 693] та ін.

„Галицько-руські народні приповідки” І. Франка засвідчили багатий паремійний репертуар, що репрезентує весільну обрядовість галичан кінця XIX – початку XX ст. Цінною для подальших досліджень є етнографічна інформація, подана в коментарях укладача, яка дає змогу уточнити мотивацію назв, уже не відомих сучасним говірконосіям.

Весільна лексика досліджуваного лексикографічного збірника, зафіксована на теренах функціонування бойківських говірок, у проекції на сучасні говірки засвідчує збереженість ядра тематичної групи лексики, творення дериватів від слів з обрядовим значенням та втрату обрядової семантики деяких лексем у складі паремій.

1. Бойківський мій краю. Пісні з голосу Марії Ільницької з села Ільник Турківського району Львівської обл. / [упор. П. Зборовського і Я. Зборовської]. – Львів, 2004.

2. *Василько З.* Лінгвокраїнознавчий потенціал дендронімів (на матеріалі „Галицько-руських народних приповідок”) / Зоряна Василько // Матеріали Міжнародного наукового конгресу „Іван Франко: дух, наука, думка, воля” (до 150-річчя від дня народження). – Львів, 2010. – Т. 2. – С. 315–325.

3. Галицько-руські народні приповідки: У 3 т. / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів, 2006.
4. *Гнатюк В.* Бойківське весіле в Мшанци (Старосамбірського повіта) / Володимир Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1908. – Т. X. – С. 1–29.
5. *Дюська А.* Образний компонент концепту „розум” (на матеріалі „Галицько-руських народних приповідок”) [Електронний варіант] / А. Дюська. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2013_.
6. Енциклопедія Бойківщини: люди, мова / [за ред. Р. Дяківа]. – Київ, 2014.
7. ЗА – Записи авторки.
8. *Кміт Ю.* Бойківське весіле в Гвіздци (Турчанського повіта) / Юрій Кміт // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1908. – Т. X. – С. 82–100.
9. *Кміт Ю.* Бойківський словарець зі села Гвіздця / Юрій Кміт // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1934–1939. – С. 145–149.
10. *Кузеля З.* Бойківське весіле в Лавочнім (Стрийського повіта) / Zenon Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1908. – Т. X. – С. 121–150.
11. *Кузів І.* Жите-буте, звичаї і обычаї гóрського народу / Іван Кузів // Зоря. – Львів, 1889. – Ч. XVII. – С. 282–287; Ч. XVIII. – С. 299–302; Ч. XIX. – С. 317–320.
12. *Левинський В.* Бойківське весіле в Доброгостові (Дрогобицького повіта) / Володимир Левинський // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1908. – Т. X. – С. 101–120.
13. *Максимчук І.* Деякі інституції звичаєвого права в Старосамбірщині / Іван Максимчук // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1939. – Ч. 11. – С. 5–90.
14. *Матіїв М.* Словник говірок центральної Бойківщини / Микола Матіїв. – Київ–Сімферополь, 2013.
15. *Мацьків П.* Образний потенціал паремій із компонентом голова в зГалицько-руських народних приповідках” [Електронний ресурс] / Петро Мацьків. – Режим доступу: http://ddpu.drohobych.net/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2015_17.pdf.
16. *Мацьків П.* Образний потенціал паремій із компонентом око в „Галицько-руських народних приповідках” [Електронний ресурс] / Петро Мацьків. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/B2.pdf>
17. *Мисевич О.* Український весільний обряд у Бойківщині / Остап Мисевич. – Львів, 1937.
18. *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – Київ, 1984.
19. *Піддубна Н.* Комунікативно-прагматичний потенціал паремій із компонентом Бог (на матеріалі „Галицько-руських народних приповідок”, зібраних І.Франком) [Електронний ресурс] / Н. Піддубна. – Режим доступу: https://zenodo.org/record/49206/files/lingvistika_43---073-079.pdf.
20. *Тимошик Г.* Найменування ангелів у мікротекстах „Галицько-руських народних приповідок” Івана Франка / Галина Тимошик // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Ареалогія й ономастика. – Ужгород, 2016. – Вип. 21. – С. 263–267.
21. *Тимошик Г.* Паремії зі святописемним антропонімами в лексикографічному збірнику *Галицько-руські народні приповідки* Івана Франка / Галина Тимошик // *Słowiańska frazeologia gwarowa. Biblioteka „LingVariów”* / Pod redakcją M. Raka, K. Sikory. – Kraków, 2016. – Т. 23. – С. 157–182.

22. Тищенко О. Із спостережень над обрядовими номінаціями на українсько-польському порубіжжі / О. Тищенко // *Ucrainica II. Současna ukrajinstika. Problémy jazyka, literatury a kultury.* – Olomouc, 2006. – S. 525–531.

23. Хібеба Н. Слово *балець* як етнолінгвістичний феномен обрядової лексики Бойківщини / Наталія Хібеба // *Діалектологічні студії. 10.: Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студіях / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей.* – Львів, 2013. – С. 197–210.

24. Хобзей Н. Міфологічна лексика в „Галицько-руських народних приповідках” Івана Франка / Наталія Хобзей // *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці філологічної серії.* – Львів, 2005. – Т. ССXL. – С. 449–468.

25. *Schnaider J. Z życia górali nadłomnickich. Wesele w Jasieniu / Józef Schnaider // Lud: Kwartalnik etnograficzny.* – Lwów, 1911. – Т. XVII. – S. 151–161.

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017

доопрацьована 30. 06. 2017

прийнята до друку 15. 08. 2017

WEDDING VOCABULARY IN „GALICIAN-RUTHENIAN FOLK SAYINGS” BY IVAN FRANKO

Natalija Khibeba

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of the Ukrainian linguistics,
1, Universytetska St., 79000, Lviv, Ukraine
phone: 032 239 43 55
e-mail: khibeba@ukr.net*

The article analyzes the paremias with components-lexemes that have ritual semantics in Franko's work „Halytsko-ruski narodni prypovidky”(Galich-Ruthenian folk proverbs). It was found that in the lexicographical study and in comments of the compiler words of ritual significance are the registered units, the components of paremias. Paremias recorded on the Boikivshchyna territory and author's own records of the beginning of XXI c. make it possible not only to explore the thematic group of wedding dialect vocabulary in a diachronic way but also to clarify the semantics of lexemes that have darkened motivation. The work „Halytsko-ruski narodni prypovidky” has shown rich diversity of paremias by representing the marriage rituals of Galich people in the late XIX – early XX cc. Valuable for future research is ethnographic information described in comments of compiler that allows you to specify the names motivation that are not known for modern people. Wedding vocabulary, investigated in the lexicographical collection was recorded on the territory of Boiko dialect, in the projection to modern dialects it illustrates the safety of core thematic group vocabulary, making words derivatives with ceremonial ritual value and the loss of some semantics lexemes as being a part of paremias. Microtexts of „Halytsko-ruski narodni prypovidky” show that stable language expressions, formed on the basis of people's beliefs are used even today.

Key words: wise saying, lexeme, semantics, wedding vocabulary, motivation.